

Денис Козак*

ТОРГОВО-РЕМІСНИЧИЙ ТА КУЛЬТОВИЙ ЦЕНТР ГОТІВ НА ВОЛИНІ

Протягом останніх років автор проводить археологічні дослідження поселення *вельбарської культури* біля с. Хрінники Демидівського району Рівненської області, що розташоване на лівому березі р. Стир (Хрінниківське водоймище) в урочищі Шанків Яр.

Довжина поселення складає біля 700 м, збережена ширина – біля 30 м. Найбільш інтенсивно заселена середня частина урочища¹. Так, з 36 вельбарських жител, досліджених на сьогоднішній день, 22 виявлені у центрі урочища. Інші 14 жител знаходяться на різних відстанях один від одного вздовж всієї берегової тераси.

Враховуючи, що сьогодні, за нашими спостереженнями, знищено ерозією ґрунту близько 20-30 м берегової лінії, яка була, очевидно, не менш густо заселена, кількість жител на поселенні складала біля 100 одиниць.

Кидається у вічі відносно невеликий відсоток господарських об'єктів порівняно з житловими спорудами. Підрахунки показали, що на одне житло припадає менш, ніж 0,5 ями-погреба та 0,5 господарської споруди (Таблиця І). На інших вельбарських поселеннях це співвідношення дещо більше. Так, у Городку на одне житло припадало 4 ями та 3 споруди, у Загаях – 3 ями-погреби.

Таблиця І. Співвідношення жител та господарських споруд на поселеннях вельбарської культури Волині

Поселення	Житла	Господарські споруди	Ями-погреби
Хрінники	36	16	16
Городок	3	8	14
Линів	6	3	4
Боратин	11	—	14
Загаї-2	5	2	14

В цілому, незначна кількість заглиблених господарських споруд у готів пояснюється, очевидно, своєрідним способом збереження запасів.

Очевидно, на відміну від носіїв *зарубинецької культури* чи венедів (*зубрицька культура*), які зберігали продовольчі запаси у землі, готи використовували для цієї мети, в основному, наземні будівлі з легкими стінами та дахом, або ж мали комори у межах житла. Судячи з плану розташування об'єктів, господарські споруди є виключно біля невеликих жител, як наземної, так і

* Козак Денис Никодимович – доктор історичних наук, професор, заступник директора Інституту археології НАН України (Київ).

¹ Козак Д., Прищепя Б, Шкоропад В. Давні землероби Волині. – Київ, 2004. – С.5.

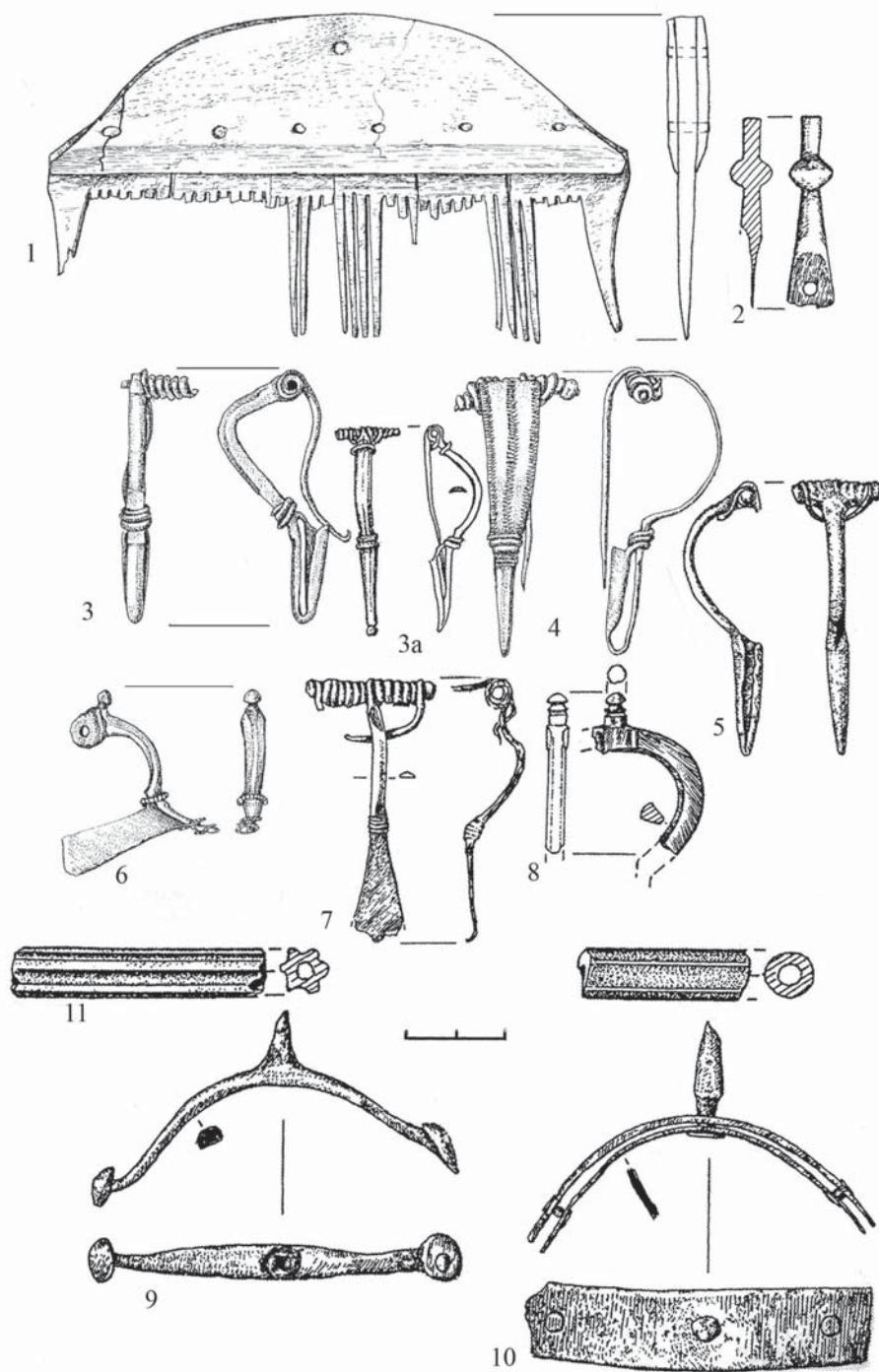

Рис. 1. Датуючі предмети з поселення (1- 12).

заглибленої конструкції. В свою чергу, ні в одному випадку не простежено біля великих наземних будівель, а також біля півземлянок, площа яких перевищує 20 м².

Велика кількість датуючих речей (фібули, частини поясу, скляні намистини, шпори), порівняльний аналіз керамічних комплексів дозволяють датувати поселення в межах кінця II – IV ст. н.е. і розділити час його існування на три фази (табл. II).

До I фази належить 17% від всіх виявлених житлових споруд (табл. II). Їх хронологія визначається бронзовим наконечник пояса, що відноситься до третього варіанту другого типу за класифікацією Ф. Раддатца² (Raddatz, 1957, s. 89). Наконечник виявлено у культурному шарі, він має вигляд видовженого трикутника з суцільною шишечкою та циліндричним відростком (Рис. 1, 2). Верхній край розклепаний і має отвір для підвішування до пояса. За Раддатцом ці прикраси датуються у пониззях Вісли та Мазурському Поозер'ї другою половиною II – першою половиною III ст. н.е. Так само вони датуються у Сілезії, Чехії, Скандинавії³. Цим же часом датуються дві трубчасті намистини з житла 99 (Рис. 1, 11, 12). Одна з них має реберчасту циліндричну форму і виготовлена із сірблакитного скла технікою витягування з додатковим формуванням.

Друга намистина циліндрична, із безфарбного прозорого скла з слабким сірблакитним відтінком з трьома поздовжніми стрічками (Рис. 1, 12).

Такі прикраси широко відомі на території Європейського Барбарікуму й датуються від стадії B2/C1⁴.

До стадії B2/C1 можна віднести також трьохскладовий кістяний гребінь з дугоподібною спинкою з житла 32 (Рис. 1, 1). За класифікацією Р. Шишкіна дата гребенів цього типу визначається співвідношенням висоти спинки до її ширини. Чим менше це співвідношення, тим більш рання дата гребеня. За цим показником, а також за шириною (12 см) гребінь з житла 32 можна віднести до першої половини III ст. н.е.⁵.

У житлах 32 та 99, де знайдені ці датуючі предмети, знаходилась виключно ліпна кераміка. На цій підставі, до першої фази існування поселення ми відносимо всі інші об'єкти, в яких відсутня кружальна кераміка черняхівського типу (Рис. 3, 5).

Крім типово вельбарських форм, у житлах I фази є посудини, що мають аналогії у пшеворській культурі. Це близькі до банкоподібних за формою, слабо

² Raddatz K. Der Thorsberger Moorfund. Gürtelteile und Körperschmuck / K. Raddatz // Offa-Bücher. – Bd. 13. – Neunmünster, 1957. – S.89.

³ Godlowski K. The Chronology of the Late Roman and Early Migration Period in Central Europe. – Krakow, 1970. – P.47–48; Кухаренко Ю. Могильник Брест-Тришин. – Москва, 1980. – С.49.

⁴ Tempelmann-Maczyńska M. Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum / von Magdalena Tempelmann-Maczyńska P. von Zabern. – Mainz am Rhein, 1985. – S. 42, 45, 90

⁵ Шишкин Р. Г. Хронологические признаки трёхслойных гребеней черняховской культуры. – Москва, 2002. – С. 244.

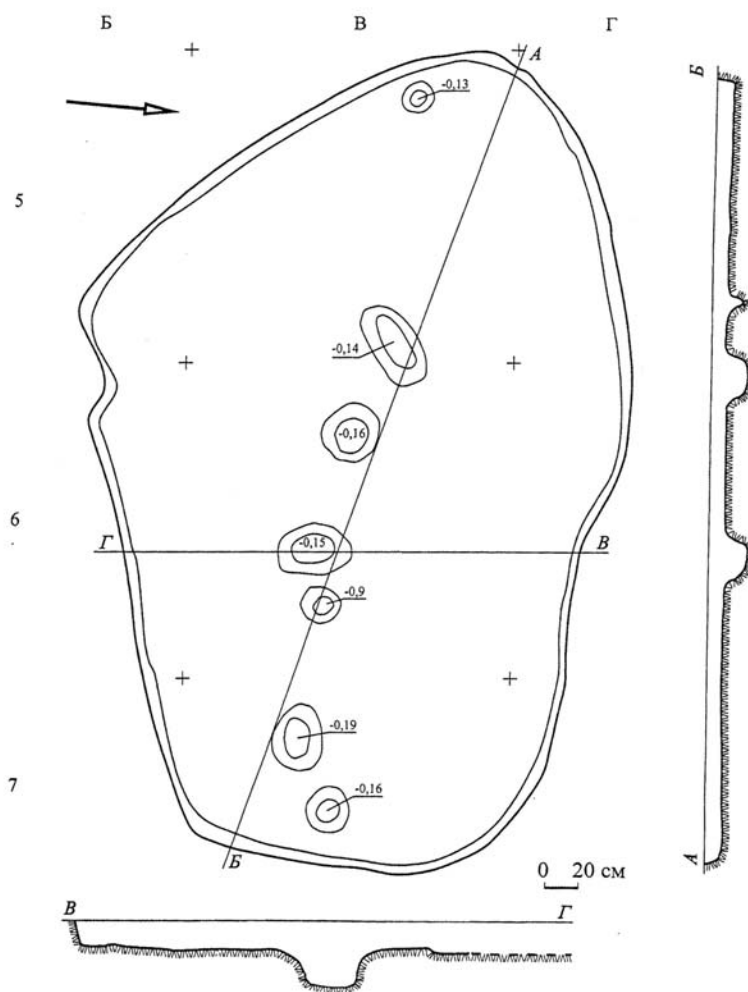

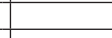

Рис. 2. Фото, план та розрізи житла 116 (фаза I).

профільовані та опуклобоккі горщики, S-подібні миски та невеликі, добре профільовані кухлики з масивними ручками.

Житлами цього періоду були виключно півземлянки прямокутної форми із заокругленими кутами (човникоподібні) та великою кількістю стовпових ям по периметру стін, або посередині долівки, що можливо свідчить про стовповоплетневу конструкцію стін.

Найбільш примітивною з точки зору конструкції на першій фазі розвитку поселення була житлова споруда 116 (рис. 2). Це була дещо заглиблена у материк споруда з формою, що нагадує підшву із звуженою східною та розширеною західною частинами і розмірами відповідно 2,4-3,4×5,1 м.

Таблиця II. Хронологічне співвідношення жител поселення та їх типів

Фаза	№ житла	II ст. н.е.	III ст.н.е.	IV ст. н.е.	Тип житла н/з/п/з
I фаза	29 а				п/з
	32				п/з
	33				п/з
	99				п/з
	107				п/з
	116				п/з
II фаза	4				п/з
	9				п/з
	11				н/з
	13				п/з
	16				п/з
	25				п/з
	18				п/з
	29				п/з
	40				н/з
	41				п/з
	43				н/з
	45				н/з
	48				н/з
	50				н/з
	47				н/з
	67				п/з
	79				п/з
	85				п/з
	86				п/з
	90				п/з
100				п/з	
103				п/з	
105				п/з	
109				п/з	
111				п/з	
114				п/з	
III фаза	12				н/з
	30				п/з
	54				п/з

Стіни дещо звужені до дна, нерівні, долівка пласка, дуже міцно утрамбована. Житло орієнтоване довгими стінами по лінії схід – захід. Висоту земляних стін вдалося зафіксувати на позначці 0,15 – 0,2 м, але, очевидно, що вони були

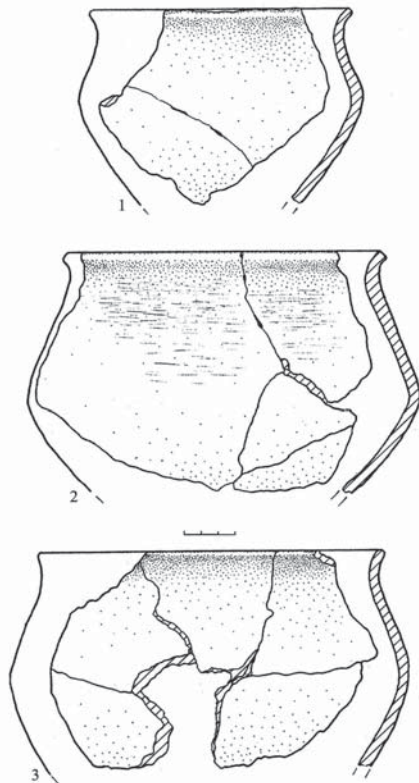

Рис. 3. Зразки ліпних посудин з житла 116.ліпної та кружалної кераміки була однаковою.

Ця фаза розвитку поселення відзначається великою кількістю індивідуальних знахідок. Це, в першу чергу, срібні, бронзові, залізні двочленні фібули підв'язної конструкції групи VI за О. Альмгреном. Такі фібули були виявлені в ряді житлових об'єктів (79, 85, 86, 105). Дужки у фібул округлі, півокруглі гладенькі або гранчасті, з площадками і без них. Такі фібули за Європейськими хронологічними схемами датуються від середини III ст. н. е. до IV ст. н. е.⁶ (Рис. 1, 3).

Інший типологічний ряд складають бронзові фібули з накладними рубчастими кільцями на перегині ніжки в дужку і при пружині на верхньому кінці дужки. Такі фібули відносяться до серії 3 фібул, так званого, північного варіанту двочленних прогнутих підв'язних фібул з ординарними рубчастими декоративними кільцями за класифікацією Амброза⁷. Згідно датування цих дослідників такі фібули відносяться, в основному, до III ст. н. е.⁸.

вищими, проте зруйновані культурними нашаруваннями, утвореними культовою спорудою.

По поздовжній осі житла, посередині долівки розміщено 7 ямок від стовпів. По краях стін і у кутах житла стовпових ям не виявлено. Це може свідчити про особливу конструкцію верхньої частини цієї споруди. Основою даху, мабуть, були стовпи, розташовані на центральній осі, перекриті зверху балкою-перекладиною. Поперечні стовпи-крокви верхньою частиною кріпилися на поздовжній балці, а нижньою частиною опускалися в землю. Таким чином, верхня частина цього житла виглядала, висловлюючись сучасною мовою, як курінь. Таким же простим з точки зору архітектури було й житло 99 (Рис. 4).

До фази II існування поселення належать 73% від всіх виявлених житлових споруд. У цих житлах містився ліпний вельбарський і кружалний посуд черняхівського типу. В більшості об'єктів ліпний посуд переважав, в деяких – кількість

⁶ Амброз А. К. Фибулы Европейской части СССР// САИ.- Вып. Д. 1-30. – Москва, 1966; Godlowski K. The Chronology of the Late Roman and Early Migration Period in Central Europe. – Kraków, 1970.

⁷ Амброз А. К. Фибулы. – С.67; Godlowski K. The Chronology. – Р. 53.

⁸ Амброз А. К. Фибулы. – С.67. – Табл. 12, 2, 3.

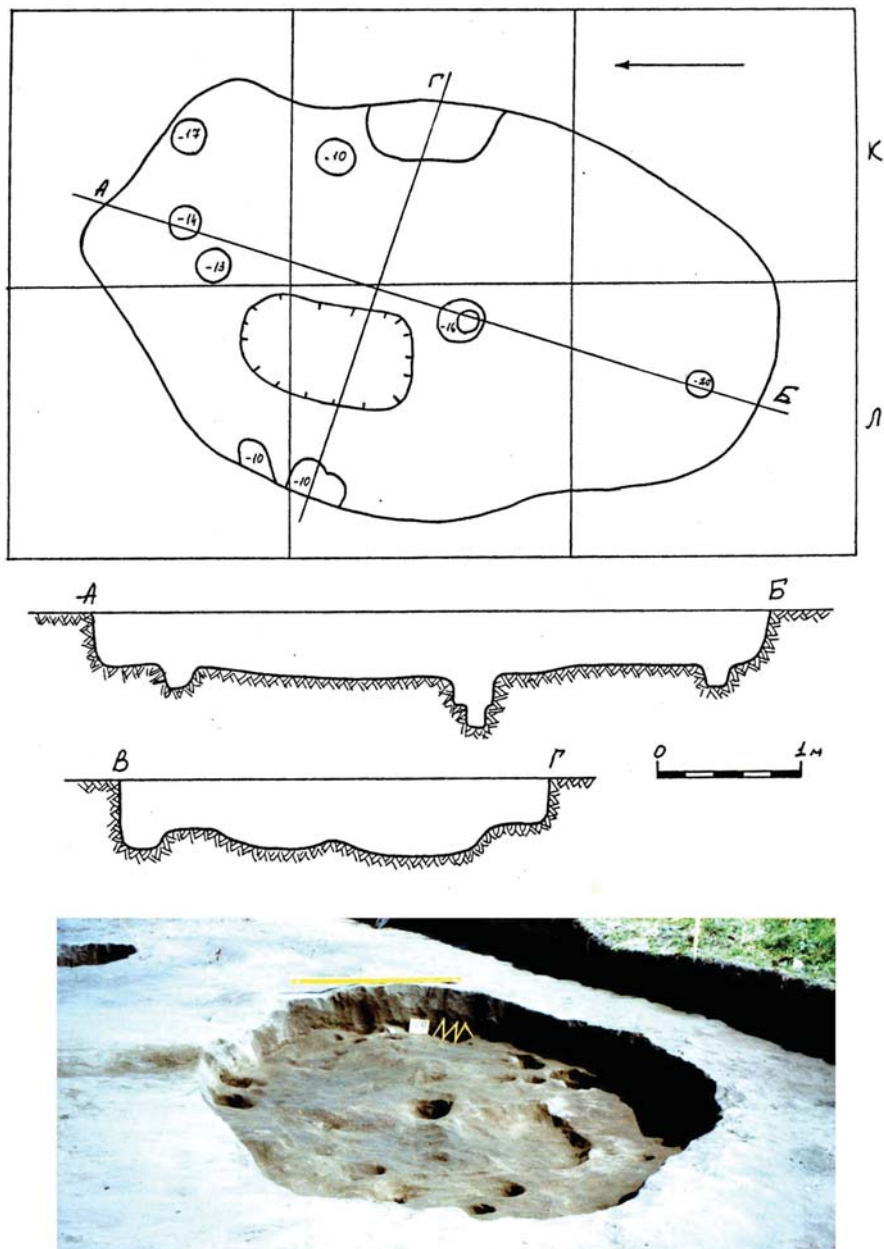

Рис. 4. Фото, план та розрізи житла 99 (фаза I).

Іншу різновидність складають фібули з високим приймачем (житло 86) (Рис. 7, 1, 6). На одному з екземплярів, в переході ніжки у спинку, а також в основі приймача і на кінці ніжки, розташовані накладні рубчасті кільця. Головка декорована грибоподібною кнопкою. Фібула відноситься до типу двочленних арбалетних з високим приймачем (група VII за класифікацією

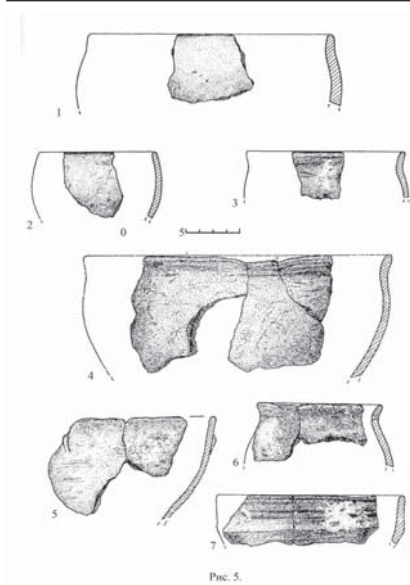

Рис. 5. Посуд з житла 99.

О. Альмгрена) і датується з кінця II ст. до III ст. н.е. включно. На думку більшості дослідників, фібули з високим приймачем діагностують фазу С римського часу.

IV ст. н.е. на поселенні діагностує воїнська фібула з вузькою ніжкою групи 17 за класифікацією А. К. Амброза (рис. 1, 5). Центрами їх виготовлення є Північна і Центральна Європа. Найчастіше зустрічаються у західних областях України.

Іншим, добре датуючим типом знахідок, є залізні шпори (Рис. 1, 9-10). Вони знайдені у житлі 111, господарській ямі 90, культурному шарі. Їх характерною рисою є асиметричність дужок. Шпора із споруди 90 має великі, широкі гудзики на кінцях дужок, що є рецидивом ранньоримського часу. В цілому, виробы, характерні для кінця II ст., а, в основному, III ст., навіть початку IV ст. н.е.

До цього ж часу можна віднести кілька кістяних гребенів двоскладової конструкції з дуговидними спинками, всі срібні та мідні денарії (імператорів Антоніна Пія, Марка Аврелія, Антоніана, Фаустини, Гальби) залізні та бронзові пряжки, вістря стріл, тощо.

Житлами цього часу на поселенні були півземлянки, або споруди із легко заглибленою у материк долівкою стовпово-каркасної та зрубної конструкції стін (Рис. 6-7). Всередині кількох жител знаходились вогнища відкритого типу з кам'яною вимосткою, або без неї, деколи на материковому останці або ж у заглибленні. У кількох житлах біля стін були материкові останці-лежанки.

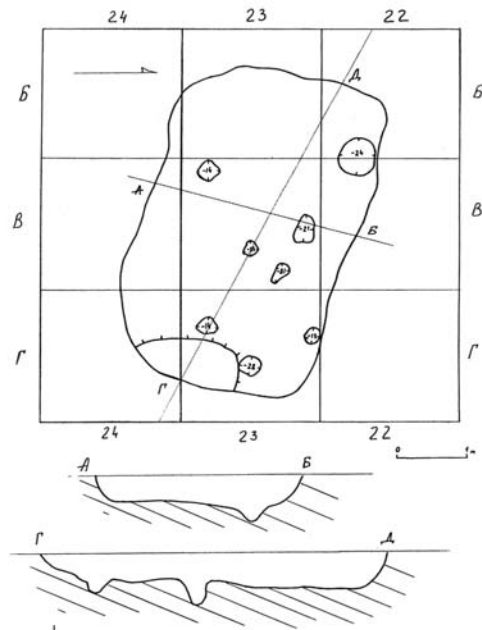

Рис. 6.

Фото, план та розрізи житла 86 (Фаза II).

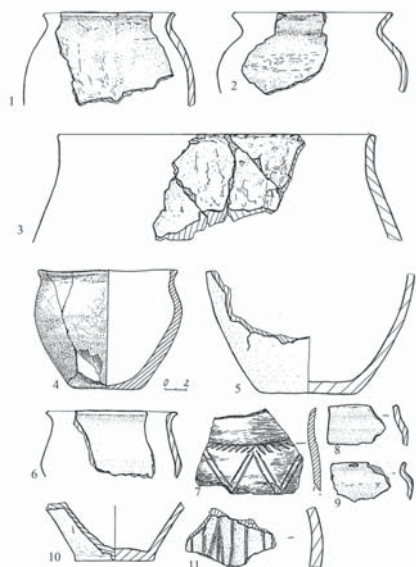

Рис. 7.

Рис. 7. Кераміка з житла 12.

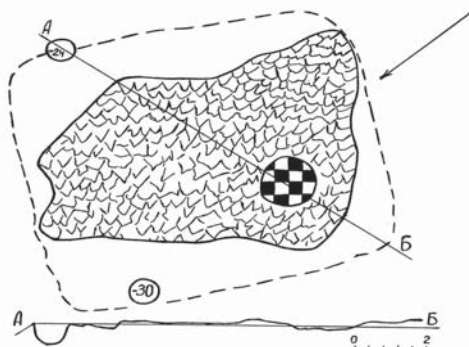

Рис. 8.

Рис. 8. План наземного житла 48 (фаза II).

Новою рисою поселення цього часу є наявність жител наземного типу з стовповою конструкцією стін, які облицьовувалися дошками, дерев'яними брусками та обмазувались глиною. Причому, це були довгі

житла типу “Stallhaus”, великі, прямокутні споруди, або ж звичайних розмірів однокамерні будівлі квадратної чи прямокутної форми (Рис. 8). В середині жител розміщено потужне вогнище, черинь якого вимощений шаром битих черепків чи каміння, або підсипаний глиною. Присутність цих жител, невідомих раніше на поселенні, свідчить про появу тут нових людей з новими культурними навиками (більш досконалі способи житлобудівництва, велика кількість імпорту з черняхівського середовища, в тому числі широке використання у господарстві кружального посуду). В ряді великих будівель наземного типу не було зафіксовано характерних для житла ознак. Вони мали, очевидно, господарське призначення.

До фази III функціонування поселення належить всього 10% від усіх виявлених житлових об'єктів, що свідчить про його занепад. Характерною рисою об'єктів третьої фази є наявність у керамічному комплексі переважно кружальної кераміки (від 72 до 86%), властивій до пізнього етапу розвитку черняхівської культури. Посуд добре випалений, переважно з домішками крупнозернистого піску, поверхня шорстка. Серед горщиків переважають посудини з потовщеними вінцями. Багато глечиків та піфосів. В кожному з об'єктів присутні також великі кружальні посудини з масивними, широкими горизонтальними вінцями (Рис. 9-10).

За спостереженнями В. Д. Барана, такі посудини з'являються на черняхівських пам'ятках не раніше IV ст. н.е.⁹

Добрими хронологічними показниками цього часу є трискладовий кістяний гребінь з високою спинкою з житла 12, який датується від середини IV ст.

⁹ Баран В. Д. Черняхівська культура. За матеріалами Верхнього Дністра і Західного Бугу. Київ, 1981. – С.92.

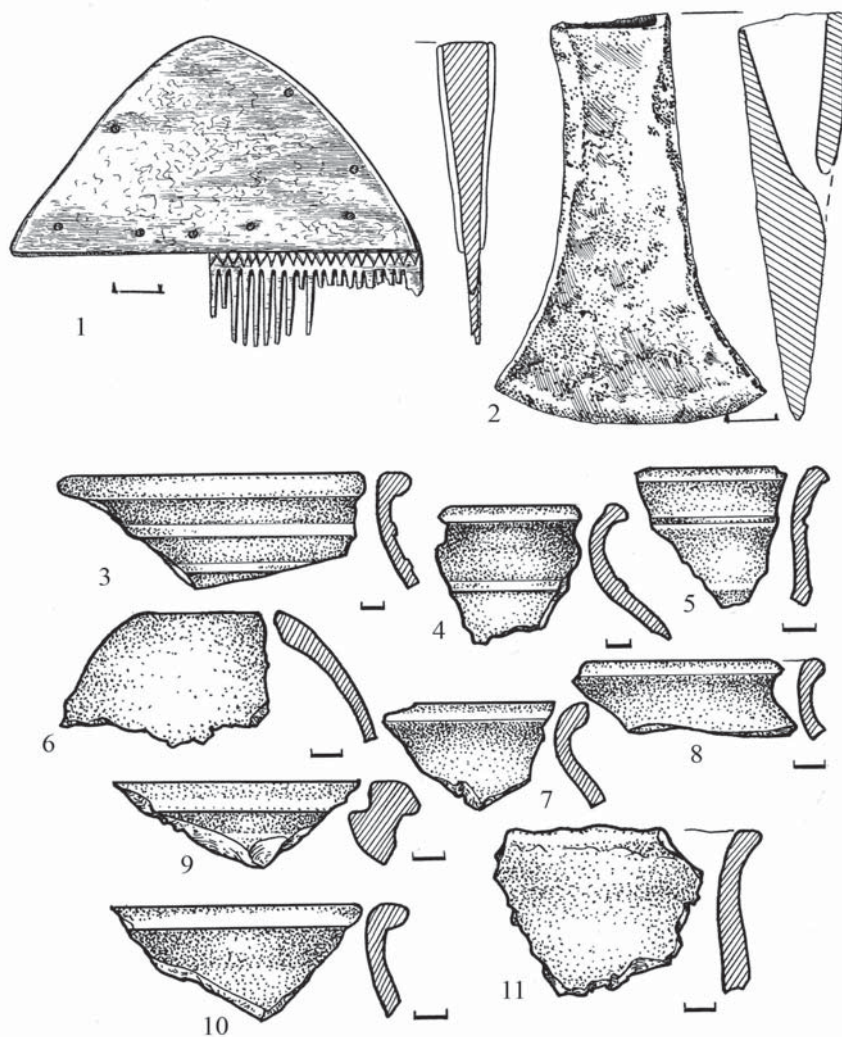

Рис. 9. Кераміка з житла 12 (фаза III).

н.е. до гунського часу, та бронзова фібула, знайдена біля млинової споруди, з грибовидним гудзиком на головці. Остання відноситься до типу “Bügelknopffibeln” і датується, в цілому, IV ст. н.е.¹⁰ (Амброз, 1966, с. 78).

З трьох жител, що відносяться до заключної фази функціонування поселення, два були півземлянковими і одне наземне типу “Stallhaus” (Рис. 11).

Розглянемо теж горизонтальну стратиграфію виявлених житлових об’єктів за фазами.

Житла фази I не являють собою якоїсь системи. Вони розкидані по всій площі поселення без видимого порядку. Ні одне з цих жител не має господарських будівель.

Так само розкидані три житла фази III поселення.

¹⁰ Амброз А. К. Фібулы. – С.78.

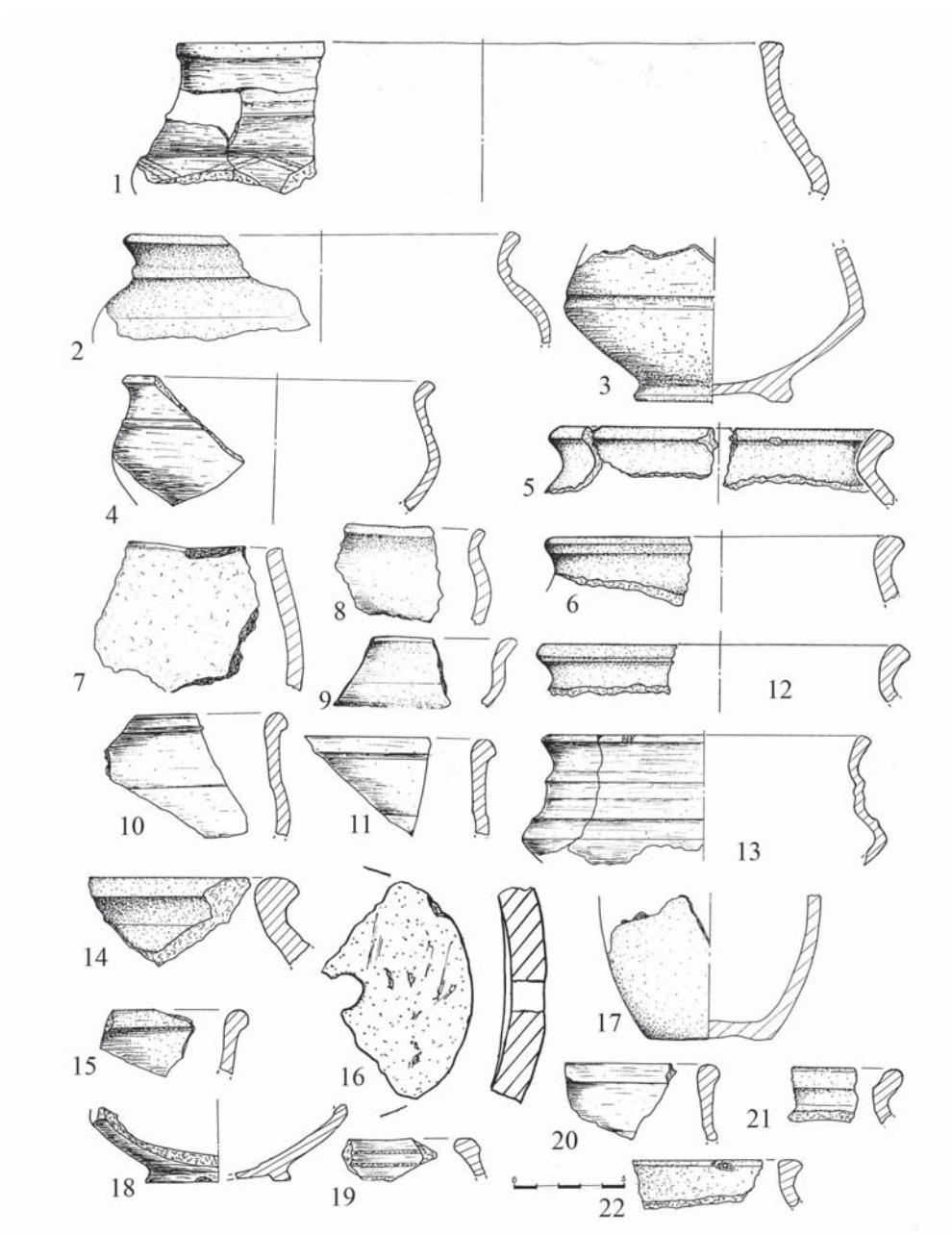

Рис. 10. Кераміка з житла 54 (фаза III).

Зате, дуже чітким і організованим є простір поселення фази II його існування, тобто в період з другої половини III ст. до середини IV ст. н.е. Переважна більшість жител цього періоду сконцентрована у середній частині берегової тераси, яка заокругленим виступом врізається в річкову долину. Її розміри складають у довжину 205 м, а у глибину 40 м (Рис. 12).

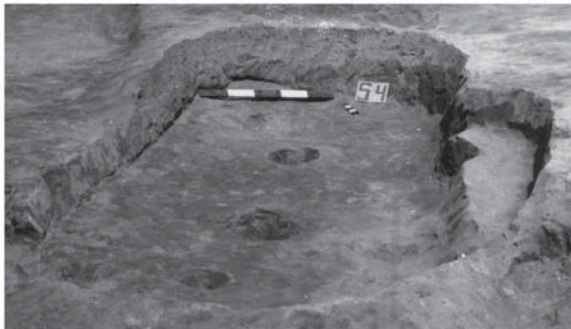
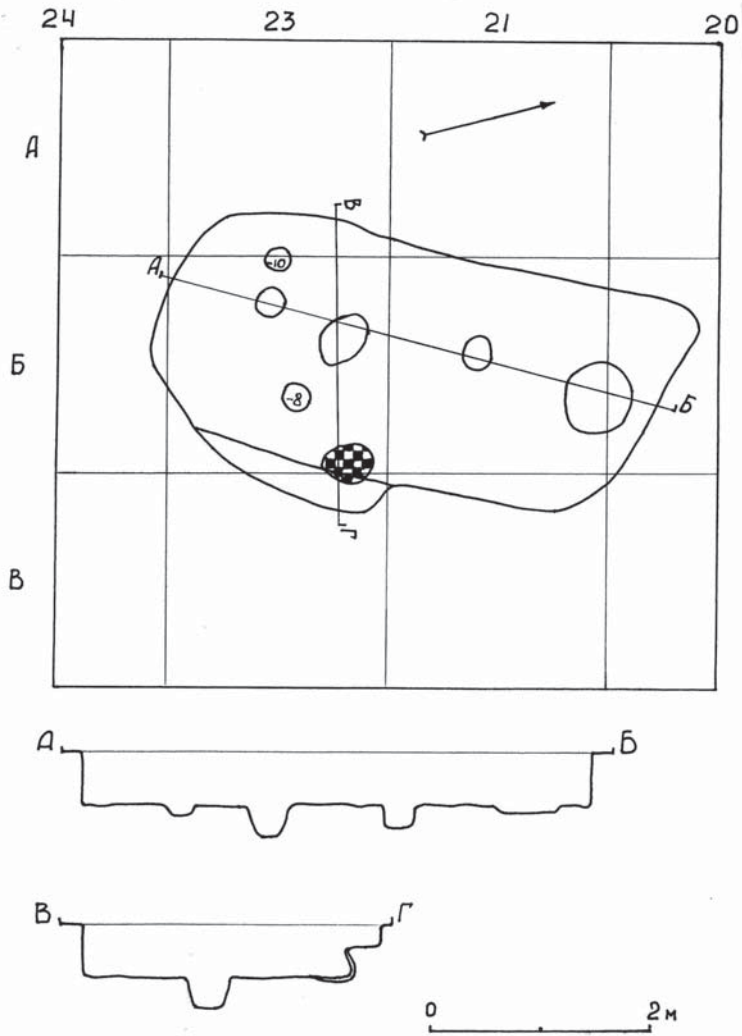

Рис. 11. Фото, план та розрізи житла 54 (фаза III).

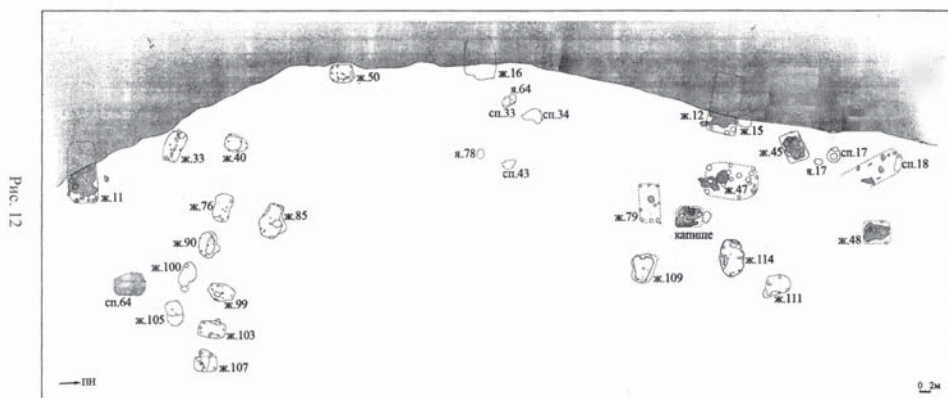

Рис. 12. Загальний план центральної частини поселення.

Ця ділянка чітко ділиться на три з різною системою забудови частини: північну і південну, між якими є незабудований простір, та прибережну. Основою забудови південної частини була вулиця, яка складалася з двох рядів жител шириною до 8 м. Відстань між житлами у рядах складала до 4 м. Вулиця тягнулася від берега річки вглиб поля довжиною 40 м (Рис. 12).

Умовно цю частину поселення можна назвати “ремісничою”. Саме на цій ділянці знайдено більшість фібул, поясних пряжок, прясел, ножів. Тут виявлено невелику ямку, де знаходилось 9 глиняних лячок, сильно пропалених, які використовувались у ювелірному виробництві. Вони були знайдені разом із кістяним лощиком та великим шматком горщика. На цій вулиці виявлено кубки, більшість залізних ножів, денарії, залізні ножиці, кістяні гребені, рибальські гачки, проколки. В 6 м на південь від вулиці розташовувалась майстерня з розпилювання та обробки рогу.

Основою забудови північної частини поселення був культовий майдан з глиняним капищем у центрі. Форма майдану майже прямокутна, розміри 15×20 м. З чотирьох сторін капища, в 6-10 м від його країв розташовувалися житла. Зі сторони берега це були великі наземні будівлі каркасно-стовпової конструкції з високими стінами та потужним стаціонарним вогнищем всередині, а зі сторони поля – великі та глибокі землянки зі складним внутрішнім інтер'єром (приступки, прилавки). Вхід у всіх чотирьох житлах був зі сторони капища. У наземних житлах він позначений стовповими ямами, а у землянках – материковим виступом-порогом. Значний науковий інтерес представляє саме будівля капища (рис. 13)

Його основою був майданчик розмірами 5×4 м, вимощений із земляної підсіпки товщиною 10 -15 м зверху перекритою шаром насипної глини з домішками органічних речовин товщиною 18 - 22 см. Споруда була орієнтована довгими стінами по лінії північ-південь. Центральну частину капища складає вівтар у вигляді вогнища, яке було розташоване посередині західної стіни зі сторони річки. Вогнище піднімалося над вимосткою на 0,6 м і мало діаметр 1,22 м.

Навколо вогнища вимощено глиняний майданчик розмірами 3×2,2 м та вимосткою 0,2 м. над рівнем основної вимостки. Майданчик сильно випалений.

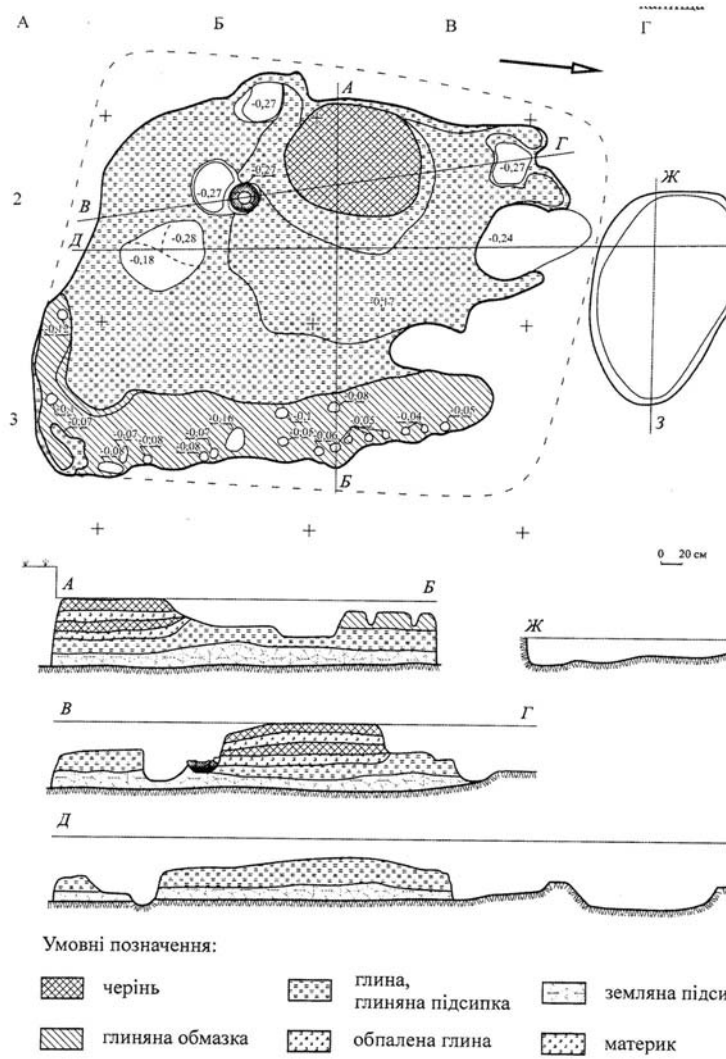

Рис. 13. Фото, план та розрізи капища.

В чотирьох його кутах розташовані чотири ями-отвори, обгорілі всередині, діаметром 0,4-0,6 м. В одному з отворів зберігся горщик, вмонтований у глину, в іншому – кілька уламків від горщика. Ці залишки дуже сильно пропалені. Очевидно, і в останніх ямках при функціонуванні капища були посудини.

Нижче, у глиняній вимостці, на її східному і західному краях, розташовувались ще дві ями-отвори із зруйнованими стінами діаметром 0,6-0,15 м і глибиною до 0,2 м. Очевидно, тут, як і в попередніх ямах знаходились якісь ємності (кошик, горщик).

У східній частині капища збереглися частини стін висотою 0,5 м над рівнем вимостки, довжиною 4,2 м при ширині 0,5 – 0,6 м. Посередині верхньої площини розташовувались ямки від стовпів з пропаленими стінками, що знаходились на відстані 10-15 см від одна від одної. Залишки цієї стіни виявлені й в інших місцях капища. Це дає підстави говорити щодо наявності огорожі, котра оточувала капище з усіх сторін. Стовпові ямки свідчать про наявність у стіні дерев'яних конструкцій, очевидно, основи верхньої частини загорожі. За північною стіною капища, в 0,1 м від неї розташовувалась яма овальної форми розмірами 1,4×2 м.

Зі східної сторони капища розташований майдан розмірами, приблизно, 7×14 м вибитий відносно майданчика на глибину до 35 см. Шар був заповнений сіро-брунатою гумусною масою з великою кількістю кісток тварин та керамікою. Серед кісток є фрагменти черепів domestikованих та диких тварин, зокрема бика, коня, свині, вівці (кози), собаки, кабана, ведмедя, птахів.

Біля капища були знайдені також бурштинові намистини, жіночі кістяні заколки. Під стіною виявлено черепи коня, дикого кабана, свині та два черепи собаки.

Трапився також фрагмент людського черепа, який належав людині віком 23-25 років та кілька інших дрібних людських кісток (за визначенням О. Д. Козак).

Аналогій культовій споруді, виявленій на Хрінницькому поселенні в Україні немає. Тут до культових пам'яток можна віднести лише святилище, розкопане М. А. Тіхановою на поселенні у Лепесівці. Це було сімейне святилище з вівтарем, присвяченим землеробським культам. Відсутні такі аналогії і на пам'ятках континентальних германців та у Скандинавії, хоча культових об'єктів розкопано там велику кількість. Це були, в основному, жертвні місця, розташовані поблизу води біля боліт та торфовищ. На ці місця складали германці дари богам. Спеціально збудованих для цього споруд поки що не виявлено. Тільки окремі з культових місць мали майданчики, викладені камінням або галуззям¹¹.

Враховуючи сукупність отриманих археологічних матеріалів та історичних джерел, можна допустити наступне. Виявлений у Хрінниках культовий

¹¹ *Arbman H. Käringsjön Studur i Halländsk järnålder.* –Stockholm, 1945; *Jankuhn H. Archeologische Beobachtungen zu Tierund Menchenopfern bei den Germanen in der römischen Kaiserzeit / H. Jankuhn // Nachrichten der Akademie der Wissenschaft in Gottingen, I Philologisch-historische Klasse.* – № 6. – Göttingen, 1967; *Becker C. J. Zur frage der eisenzeitlichen Moorgefässe in Dänmark / C. J. Becker // Vorgeschitliche Heiligtümer und Opferplätze in Mittel- und Norddeuropa.* – Göttingen, 1970; *Русанова И. П. Истоки славянского язычества. Культовые сооружения Центральной и Восточной Европы I тыс. до н.э. – I тыс. н.э.* – Черновцы, 2002.

Рис. 14. Божество Сарпіс з житла 99.

комплекс був стаціонарним капищем-жертвником де здійснювались виключно культові жертвоприношення тварин і людей в честь германських богів. Такими богами могли бути, враховуючи дані Тацита та Йордана, Вотан (Одін), Тор (Донар) і, можливо, богиня родючості Нерта. Якщо першого, за описами Йордана, постійно вшановували жорстоким культом вбивства людей, то Тор був любителем цапів, яких він приймав у жертву, поїдав, а з кісток відновлював і знову посилав людям у вигляді божого дару, створюючи невичерпний запас м'яса.

Горщики, які були вмонтовані з чотирьох сторін навколо жертвовного вогнища, могли бути ємністю для крові тварин і людей, яких приносили в жертву, можливо, змішаної з якимись травами, медом, смолою, що зпівставляється із священним медом, здобутим Одіном, або ж вічним медовим молоком священної кози Хейдрун, про які оповідають скандинавські історичні джерела та античні автори¹².

Чани, від яких залишилися значні за розмірами ями у двох кутах вітваря могли бути заповнені мотивним м'ясом. В ямі продовгувато-овальної форми, розташованої біля східної сторони жертвника, можливо, умертвляли і розділяли туші жертвних тварин. Їх голови, виходячи з того, що деякі з них лежали біля південної стіни жертвника, можливо, застромлялися на дерев'яні стовпи, вмонтовані у стіну.

Дослідники германських культів відзначають, як одну з їх особливостей, незначне, або зовсім відсутнє у порівнянні з іншими язичницькими народами, використання вогню. У цьому полягає чітка відмінність Хрінницького капища готів від інших культових об'єктів германців. Вона пояснюється, очевидно, відмінністю сприйняття вогню у міфологічній системі германців від інших давніх народів Європи.

У германській міфології вогонь сприймався двояко: як очищаюча та зігріваюча, але, водночас, і всезнищуюча стихія.

Можна допустити, що у поглядах германських общин, які здійснювали жертвоприношення у Хрінниках, домінувало сприйняття вогню як очищаючої сили, внаслідок дії якої жертва передавалась богу. Тому, основою капища було потужне, багатощарове жертвне вогнище.

¹² Тацит. О происхождении германцев и местоположении Германии. – Ленинград, 1970; Страбон. География. – Москва, 1964; Йордан. О происхождении и деяниях гетов. – Москва, 1960; Прокопий из Кесарии. Война с готами. – Москва, 1950; Григорий Турский. История франков. – Москва, 1987; Мифы народов мира. – Т.1. – Москва, 1987.

Рис. 15. Реконструкція млинової споруди 34 (за автором, художник І. Ковтун).

Потребує пояснення також наявність великої кількості кісток тварин і окремих людських кісток на майдані перед жертвником. Це прямо свідчить про поїдання жертвної їжі учасниками жертвоприношення, тобто розділення жертвної їжі з богами.

Така риса процесу жертвоприношення не властива германським народам. У всякому разі, вона до цього часу не зафіксована ні в археологічному матеріалі, ні у писемних джерелах. Можна лише допустити, що ці прояви у волинських готів, як і розуміння вогню як очищаючої сили, викликані зовнішніми впливами, в першу чергу слов'янськими та античними.

Вплив готів на слов'янську культуру цілком допустимий й закономірний. Готи поселилися на землях, які належали венедам і жили, з огляду на датування капища, більше 100 років в їхньому оточенні. Про наявність контактів із венедським народом свідчать хоч і невеликі, але виразні групи матеріалів в деяких готських житлах, зокрема, ліпних горщиків, фібул з високим приймачем. Останні, за спостереженням черняхівців, є етновизначальною рисою слов'ян-венедів Верхнього Подністров'я у III – IV ст. н.е.

Про зв'язки волинських готів з римськими провінціями свідчать численні готські скарби з римськими прикрасами, деталі кінської зброї, велика кількість

римських денаріїв на поселеннях, наявність античних амфор, червонолакового посуду, тощо.

Прямим доказом впливу античної культури на окремих мешканців поселення у Хрінниках є знахідки житлового приміщення з вівтарем, присвяченому античному богу Сарапісу та фігурки самого божества¹³. Про що мова йтиме нижче.

Означені вище дві розділені між собою значним незабудованим простором частини поселення займають його тильну сторону. Перед ними, вздовж берегової лінії, розташовані окремі двори, утворені житлом та кількома господарськими спорудами, або житла типу “Stallhaus”, які тяжіють до ремісничої або культової частини поселення. Такими є житло наземного типу 48 з трьома господарськими ямами поряд, житло такого ж типу 45 з трьома господарськими ямами поряд та двома господарськими спорудами.

На південній стороні виділяється житло заглибленого типу 16 з двома спорудами та двома ямами, півземлянкове житло 50 з трьома ямами підряд, житло 40 з господарською ямою і житло 85 з двома господарськими ямами та двома спорудами.

Таким чином, можна констатувати, що протягом I фази існування пам'ятка була рядовим поселенням готів, аналогічним десяткам інших, виявлених на Волині.

З середини III ст. н.е. воно трансформується у великий міжплемінний торгово-ремісничий та культовий осередок готського народу, що проживав у басейні р. Стир, а можливо й більш широких територій.

В цей час на поселенні існувало, враховуючи знищену ерозією площу, не менше 40 жител, а отже, більше 200 мешканців. Основною господарською одиницею поселення був двір, який належав, очевидно, одній сім'ї. Це дає підстави припустити, що поселення було створене десятками таких сімей і складало територіальну общину. В якийсь час на поселенні з'являється група людей, які будують свої будівлі двома рядами, що тягнуться від річки вглиб поля. На підставі отриманих археологічних даних, можна стверджувати, що це були ювеліри та майстри по обробці рогу та шкіри, воїни та вершники.

Вище ми відзначили таку особливість поселення, як наявність великих наземних споруд стовпкової конструкції, які не мали ознак житлового приміщення. Це були, можливо, торгові склади для зберігання великої кількості товарів (зерна, продуктів тваринництва, промислів, тощо).

Ще однією властивістю, що підкреслює особливий статус поселення у Хрінниках серед пам'яток готів на Волині є наявність у керамічному комплексі великої кількості кружального посуду. Якщо на рядових поселеннях (Боратин, Городок, Линів, Загаї-2) кількість такої кераміки в об'єктах не перевищує 6%, то у Хрінниках складає від 30% до 85%. Причому, серед кружальної кераміки переважають вишукані форми, зокрема, миски, глечики. Помітну кількість складають піфоси – посуд, що набув широкого вжитку у IV ст. переважно у Подністров'ї. До цього переліку треба додати також значну кількість уламків

¹³ Козак Д. Н. Божество Сарапіс із поселення готів на Волині / Д. Н. Козак // Археологія. – Київ, 2006. – № 3. – С.60–65.

амфор, що свідчить про наявність у жителів поселення товарів, привезених з римських провінцій, або античних центрів Північного Причорномор'я. Споживання цього товару, у свою чергу, дає підстави висловити думку про високий рівень культури та побуту готських общин у Хрінниках, у порівнянні з мешканцями інших поселень Волині.

Додамо до цього переліку також фібули та шпори, знайдені у культурному шарі та об'єктах поселення. Нами нараховано більше 100 екземплярів фібул виготовлених із заліза, бронзи, а також високоякісного срібла, шість екземплярів шпор (чотири з асиметричними дужками і чотири з асиметричними дужками та гачком біля шипа).

Ці знахідки можуть свідчити про не лише велику кількість людей, що проживали на поселенні протягом III – IV ст., але й про їх елітний статус та тісні відносини з римським культурним середовищем.

У цьому зв'язку не можна не відзначити ще одну унікальну знахідку, виявлену у житлі 90, що було розташоване в одному з рядів вулиці ремісників.

У цьому житлі, заглибленому у в материк на глибину близько 1 м, у спеціальній ніші, що знаходилась у східній стіні, знаходився вівтар, присвячений античному божеству Сарапісу (рис. 14)¹⁴. Вівтар мав спеціальну перегородку, можливо, полотняну, яка відділяла його від житла. Сарапіс був одним із найбільш популярних божеств елліністичного світу. В його імені об'єднано популярних єгипетських богів Осіріса та Апіса. Сарапіс (Осарапіс) був богом родючості, мав зв'язок з культом загробного життя, вважався богом мерців. Сарапіса було оголошено повите лем стихій, його наділяли функціями, водночас, божеств Нептуна та Посейдона, він був владикою повеней. Сарапіс отожднювався із Зевсом, а пізніше – з Юпітером. Йому поклонялися як рятівнику від нещастя, пророку, зцілителю хвороб. Особливого розвитку культ Сарапіса набув за імператорів Марка Аврелія та Антоніна Пія, які шанували цього бога як покровителя військової справи¹⁵.

Надзвичайно популярним був культ божества Сарапіса у Північному Причорномор'ї, зокрема у Ольвії та Тірі. Носіями культу поклоніння Сарапісу були, на думку дослідників, місцеві причорноморські купці, які торгували з Римською імперією¹⁶.

Не виключено, що культ Сарапіса був занесений до готів людиною, можливо купцем, або воїном, який мав довгі контакти з римськими наддунайськими провінціями, або Тірою чи Ольвією.

Про заможність власника житла, який поклонявся Сарапісу, свідчать інші знахідки, зібрані на підлозі: уламки античних амфор, уламки посудин *terra sigillata*, мідна Риська монета типу “*limes falsa*”, уламки кружальних мисок та жбанів, виготовлених з добре відмученої глини.

¹⁴ Козак Д. Н. Божество Сарапіс із поселення готів на Волині. – С.60–65.

¹⁵ Тачева-Хитова М. История на източните култове в Долна Мезия и Тракия V в. пр. н. е. — VI в. н. е. – София, 1982. – С.85.

¹⁶ Шургая И. Г. О греко-египетском культе в северо-западном Причерноморье / И. Г. Шургая // История и культура античного мира. – Москва, 1977. – С.207–209.

Отже, можна допустити, що на територію Волині та власне Хрінницьке поселення, зручним шляхом по Стиру через Подністров'я і Подніпров'я з Подунав'я, а через Прип'ять і Повіслення з Прибалтики проникали купецькі експедиції з відповідним товаром (срібло, залізо, монети, скло, вино, прикраси, тощо). Натомість, з навколишніх земель у цей центр завозились місцеві товари сільськогосподарського виробництва, мисливства, рибальства (зерно, мед, віск, дьоготь, вироби з дерева). Ці товари могли зберігатися у спеціальних приміщеннях-складах, виявлених при археологічних дослідженнях. Їх власниками могли бути відносно заможні люди, купці і воїни-професіонали, які знали і вільно користувалися античною культурою або були знайомі із нею під час перебування на землях імперії. Це припущення підтверджується виявленням кількох просторих дерев'яних заглиблених і наземних жител з дощатою підлогою, спеціально облаштованими опалювальними спорудами та характерними знахідками: срібними та мідними денаріями, фрагментами купецького ланцюга, античної кераміки та скла.

Цілком можливо, що на базі функціонування торгово-ремісничого центру, на поселенні виник також унікальний, культово-релігійний центр, який обслуговував велику кількість готської людності, що привозила свої товари.

Очевидно, що жертovníк доглядали спеціально обізнані люди, які мешкали у чотирьох житлових приміщеннях, що оточували з усіх боків жертovníк. В одному з них, вірогідно, мешкав і жрець, який керував культом жертвоприношень.

Цікаво відзначити, що досліджуване нами поселення оточене з усіх боків, в тому числі й на правому березі Стиру дрібними готськими поселеннями, розташованими, приблизно в 5-8 км від нього. Можливо, вони створювали своєрідне оборонне кільце навколо значного для готської людності торгово-ремісничого та культового центру.

Описуючи горизонтальну стратиграфію поселення другою фази його функціонування, не можна не оминати ще один, важливий господарсько-виробничий центр.

Мова йде про млинову споруду 34, яка розташована недалеко від житла 16. Це була будівля заглибленого типу, близька до овальної форми, заглиблена в землю на 0,7 м, розмірами 2×3,8 м. У західній стіні була сходинка, яка визначала вхід до споруди у вигляді материкового останця. Під північною стіною розташовувався господарський прилавок (Рис. 15).

Над східною частиною споруди, на висоті 0,2 м над заповненням, лежали ротаційні жорна, які склались з двох добре збережених округлих каменів-ракушняків. Каміні лежали один на одному. Нижній камінь-лежак мав округлу форму діаметром 41 см. У центрі знаходився квадратний отвір, через який лежак наглухо кріпився до дерев'яної основи млина.

Верхній камінь бігунець мав діаметр 0,43 м і товщину 9 см. Низ сильно витертий від контакту з лежаком, верх – опуклий, пошкоджений ямками. Посередині каменя знаходився отвір конічної у профілі форми. Боки бігунця сильно залощені, очевидно, від торкання долонями.

Цілком очевидно, що жорнові камені стояли на якійсь дерев'яній конструкції. Ймовірно, на столі-ящику з ніжками. До стола наглухо кріпився камінь-лежак. Зверху лежав камінь-бігунець, який обертався руками людини, що мололи зерно. Цілком можлива й інша конструкція, і по діаметру бігунець обкручувався стрічкою, яка затискала вертикальний дерев'яний стержень, з допомогою якого людина приводила його в рух. Зерно засипалося у конічний отвір бігунця, а мука (крупа) зсипалася на стіл. Судячи з того, що жорна лежали над заповненням не перевернутими, можна припустити, що млинова конструкція стояла ще якийсь час після того, як була засипана землею сама споруда. Потім вона плавно осіла на землю. Цікаво відзначити, що біля споруди виявлено досить багато речей, які можна віднести до категорії жіночих. Це рогові шпильки для зкріплення волосся, жіноча шпилька-заколка із зуба тварини, кістяні проколки, глиняні пряслиця, залізний ніж, уламок бронзової фібули.

Цілком очевидно, що така споруда не могла належати одній сім'ї. Вона мала, вірогідно, общинний характер і була доступна всім поселенцям.

Археологічні дослідження свідчать про занепад поселення в якості торгово-ремісничого і культового центру в другій половині – кінці IV ст. н.е.

Як і у першій фазі, в цей період на поселенні залишилось кілька сімей, побут і культура яких не відрізнялись від інших вельбарських общин.

Причиною занепаду поселення в Хрінниках, як і вельбарської культури вцілому, є військово-політичне становище, яке склалося на землях України після 375 р. Експансія гунів, розгром ними готських військово-політичних об'єднань, з яких складалася, так звана, “держава Германаріха”, розрив торгових шляхів та контактів з античним світом, і, як наслідок, відхід основної маси готського населення в Подунав'я і далі в Південно-Західну і Західну Європу та, частково, у Крим.

Свідченням тривожного становища готських об'єднань на Волині в цей час є наявність порівняно великої кількості скарбів (Бранівський, Борочицький, Ласківський, Качинський, тощо). До їх складу входила велика кількість дорогоцінних речей, награваних під час походів готів на територію римської імперії¹⁷.

Безумовно, частина готів, очевидно, найбільш активна, покинула Волинь. Інша ж частина залишилась на місці, частково відійшла у більш північніші регіони Полісся та була асимільована слов'янами. Цілком вірогідно, з цієї ж частиною асимільованих готів можна пов'язувати наявність у ранньосередньовічному слов'янському керамічному комплексі близьких до вельбарських і пшеворських горщиків із загнутими до середини плічками та невиділеними вінцями, появу на Поліссі “довгих будинків” типу “Stallhaus”, поширених у вельбарській культурі. Такі житла ще сьогодні можна зустріти на Волині. Саме

¹⁷ Козак Д. Н. Культурно-історична інтерпретація скарбів Волині рубежу IV–V ст. / Д. Н. Козак // Археологія. – 1995. – № 4. – С. 50–66; *Його ж.* Готські скарби Волині початку раннього середньовіччя / Д. Н. Козак // Етнокультурні процеси у Південно-Східній Європі в I тис. до н.е. – Львів, 1999. – С. 80–94.

ці готи могли передати у мову слов'ян такі поняття як “князь”, “меч”, “хліб”, “плуг”, “котел”, “щит”, “стайня” і багато інших¹⁸.

При цьому відзначимо, що в готській мові відсутні слов'янські мовні елементи, що вказує на напрям асимілятивних процесів.

***Denys Kozak. TRADE-HANDICRAFT AND CULT CENTER OF GOTHS
IN VOLYN***

¹⁸ *Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – Т.1-4. – Москва, 1986–1987; Топоров В. Н. Древние германцы в Причерноморье: результаты и перспективы / В. Н. Топоров // Балто-славянские исследования. 1982. – Москва, 1983. – С. 117-263.*